

EL PAPER SOCIAL DE LA HISTÒRIA*

Salvador Cardús i Ros

Preàmbul

Fer una reflexió sobre «El paper social de la història» significa, com diu l'enunciat, desenvolupar algunes consideracions a propòsit de la dimensió i l'ús social del coneixement històric. I, en aquest objectiu, els historiadors hi tenen molt a dir. Però no són els únics que hi han d'intervenir, perquè la reflexió traspasa les consideracions estrictament històriques i entra de ple en qüestions tant d'ordre epistemològic —és a dir, sobre les condicions científiques i socials de producció del coneixement històric i el seu ús i distribució— com d'ordre polític, en el sentit més ampli de la paraula. És per això que, si bé no sóc historiador, com a sociòleg i, particularment, com a professor d'epistemologia, em veig capaç d'apuntar algunes idees pertinents en relació amb el paper social de la història.

Encara en aquest estadi de les justificacions, és imprescindible que demani que se sàpiga distingir —jo procuraré fer-ho— entre allò que són les coses, allò que voldriem que fossin i allò que poden arribar a ser. I és que en aquest tipus de discussions és molt fàcil confondre la realitat amb el desig. Diem: «la història és tal cosa» i, de fet, sovint ens estem referint a un ideal, a allò que *voldriem que fos*, o a un imperatiu, a allò que pensem que *hauria de ser*. I encara, amb freqüència, volem que les coses siguin d'una determinada manera al marge de les possibilitats que ho puguin arribar a ser mai. I el sociòleg té l'obligació de fer clares aquestes distincions, perquè alguns dels debats s'enverinen inútilment, ja sigui per aquesta confusió de plans entre desig i realitat o perquè es volen coses que, ni que fossin desitjables, en cap cas no són possibles.

Per exemple, des d'una perspectiva sociològica, seria absurd que arribéssim a la conclusió que cal que tothom tingui bons coneixements d'història, i que, a més, siguin coneixements crítics i científics. No és possible i no hi ha cap societat que, ni en el passat ni en el present, els hagi tingut. Tampoc no sé si seria desitjable o convenient. Però cal saber que és impossible imaginar una societat d'historiadors, per molt que nosaltres trobem la història tan interessant. I cal admetre que, com a molt, els ciutadans en general en podem tenir alguns coneixements parcials, generalment molt simplificats i confosos amb relats novel·lats o cinematogràfics, distribuïts de manera desigual segons els grups socials, etc. En realitat, no conec cap país del món on la majoria de la seva

*Text adaptat de la conferència pronunciada per l'autor a l'edifici del Gran Casino (Simó&Prado), de Terrassa, el 18 de desembre del 2000, amb motiu de la presentació del número 15 de la revista *Terme*.

població tingui un coneixement crític de la seva pròpia història, que l'actualitzi a mesura que els historiadors van avançant en noves descobertes i, encara menys, que puguin debatre sobre les diverses interpretacions en discussió. Per tant, la situació del nostre país, en el qual els ciutadans solen desconèixer la pròpia història, s'ha de dir que no difereix gaire de la de tots els països moderns de la nostra mateixa àrea cultural.

O, també en aquest terreny dels impossibles, seria absurd suposar un ús social de la història —fora del marc estrictament acadèmic o científic— sense que estigués sotmesa a algun tipus de manipulació política. Això seria oblidar que la història es va incorporar com a disciplina al sistema escolar perquè tenia un paper polític de primer ordre. És a dir, cal acceptar que la història ha tingut un paper crucial en la «creació», en la «invenció» o en la «imaginació» —hi ha diverses teories que utilitzen alguns d'aquests termes— de les nacions i les comunitats nacionals, realitats polítiques imprescindibles per al mateix desenvolupament de la democràcia. És a dir, que sense aquesta *manipulació* de la història que ha inventat nacions o les ha ajudat a construir-se, sense aquest ús social i polític de la història, mai no hauria estat possible crear entitats polítiques de la importància dels estats nació moderns. Un tipus de manipulació que es pot constatar no només en la divulgació de formes populars d'interiorització confusa del coneixement històric —en els mites i llegendes històriques, per exemple, o en les celebracions polítiques del *Descobriment* d'Amèrica i, per què no, del Mil·lenari de Catalunya—, sinó també en el discurs habitual dels mitjans de comunicació, que delaten intencions ideològiques ben precises. Per exemple, per citar un cas recent, que no és un cas de *manipulació* el que il·lustra aquell reportatge publicat a la revista *Ronda* de la companyia aèria Iberia sobre una exposició a Madrid de «2000 anys d'art espanyol», com si, efectivament, Espanya tingués dos mil anys? Vet aquí els usos socials i polítics de la història, doncs, al marge de tota consideració científica i crítica, però d'una potència política de primer ordre.

1. Definició del problema

No escau ara detallar l'evolució d'aquest llarg debat sobre el paper de la història, encara que cal recordar que no és nou ni particular de la situació política espanyola o catalana i dels seus problemes polítics específics. En períodes de trastorns polítics, a tot arreu, les discussions sobre el paper social de la història prenen molta transcendència, pel fet que és en aquestes situacions de canvi radical que cal reinterpretar els fets segons les coordenades de les noves hegemonies polítiques i socials. És en aquestes situacions que s'amaguen o menysvaloren determinats fets, o que convé exhibir-ne i sobredimensionar-ne

d'altres. I a la història se li fa fer, en aquest sentit, un paper de comparsa, tant en els intents d'establir noves hegemonies com de conservar les anteriors.

Ara bé: sí que vull assenyalar la circumstància que, tal com ja va passar els anys de la transició a la democràcia, l'actual hegemonia política conservadora del PP i l'arnada concepció d'Espanya sobre la qual es construeix han tornat a posar sobre la taula la voluntat de revisar els models històrics que li impedeixen legitimar la seva particular reinterpretació del passat. Ara, doncs, som en un d'aquests moments que van més enllà del que podrien donar a entendre les intervencions governamentals en la modificació dels continguts en els programes d'història a l'ESO o al Batxillerat. Les intervencions d'ara són, des del meu punt de vista, un símptoma d'alguna cosa més important. I és que, per bé que pot semblar una exageració, em fa la impressió que aquestes tensions actuals en la reinterpretació de la història *nacional* apunten a un estira i arronsa entre l'inici d'una segona transició política i l'intent —inútil, espero— de voler deixar definitivament establerta la primera.

Però, sigui quina sigui la causa última que ha reobert el debat, el fet és que aquest es desenvolupa constatant tres circumstàncies. Primera: que la història s'escapa dels dits dels que en són els dipositaris legítims, els historiadors, és a dir, dels que hi entenen i en saben. Quan s'obren aquests debats, tothom parla d'història i tothom es veu amb cor d'intervenir-hi. I, per tant, s'entén la inquietud dels professionals. En segon lloc, aquesta història que s'escapa dels dits dels professionals s'utilitza amb funcions altres que no pas les de voler conèixer la realitat social de manera científica, és a dir, crítica. Sovint, i això és el que preocupa més, aquesta utilització acaba convertint la història en propaganda ideològica. I, finalment, tot això es produeix en un marc més general de crisi del paper social de la història, tradicionalment lligat a la consolidació dels estats nació a través del desenvolupament de les històries nacionals, i que ara veu qüestionats els seus espais i temps polítics tradicionals. Fins ara, tothom qui ha pogut —és a dir, qui tenia prou poder polític per fer-ho— ha escrit la seva història, generalment amb la mateixa complicitat de les corporacions acadèmiques. (Les acadèmies d'història són *reials*, d'uns regnes particulars, i són *nacionals*, d'una nació concreta.) Els pobles que no han pogut escriure la seva s'han hagut de limitar a fer introduccions i aproximacions a la que podria ser la seva història, però sempre qüestionats per l'entorn acadèmic i polític corresponent, com ens ha passat als catalans. (Encara que la precarietat política, de vegades, ha estat un avantatge en el desenvolupament d'un pensament històric crític, menys sotmès a les coaccions de les reials acadèmies.) Tanmateix, en aquests moments d'una relativa crisi del model polític dels estats nació, a les grans històries nacionals també els trontolla el seu paper tradicional. Aquesta

crisi —que de passada diré que és de menys abast del que se sol afirmar— posa davant l'evidència que actualment els estats nació recorren cada vegada menys a la història i cada vegada més a nous elements de legitimació política presos de la cultura de massa —el cinema o la música, per exemple—. Les identitats clàssiques fonamentades en el territori, en la tradició i, sobretot, en el relat històric, són unes identitats poc útils davant d'una realitat social molt heterogènia i que fa molt difícil de recórrer al passat com a únic element d'identificació, o també davant dels processos de mundialització cultural i econòmica.

Que el debat sobre el paper social de la història és general, ho demostra el cas de la Gran Bretanya, dins la qual en aquests moments hi ha corrents d'opinió que fins i tot discuteixen l'oportunitat de continuar fent servir termes com *anglès* i *britànic*, perquè sostenen que són conceptes amb massa connotacions colonials i racistes (vegeu *The Pareck Report. The Future of Multi-ethnic Britain*, The Runnymede Trust, 2000). Aquests fòrums, constituïts per personalitats polítiques i acadèmiques de primer ordre, fins i tot proposen coses tan agosarades com la possibilitat de canviar el nom del país: deixar-ne de dir Gran Bretanya o Regne Unit i dir-ne una cosa com ara les Nostres Illes o Comunitat de Comunitats, denominació que els sembla políticament més correcta i «objectiva». És a dir, en aquest cas no és que la història perdi capacitat per definir la identitat nacional dels britànics, sinó que fins i tot és considerada com un obstacle, pel fet de ser la història d'una «incorrecció política», als ulls d'ara.

En definitiva, i tal com estan les coses, el debat sobre el paper social de la història, si més no, deriva en aquests tres tipus d'interrogants. Un: cal que la història torni a mans exclusives dels historiadors o bé al contrari, com se sol dir, la història és massa important per deixar-la a mans dels historiadors? Dos: cal treballar en l'objectiu de convertir el màxim nombre de ciutadans en historiadors crítics, per evitar manipulacions, o bé al contrari, l'apropiació de la història pel poble té necessàriament una dimensió que transcendeix el marc de la història científica? I tres: en particular en el marc de l'ensenyament obligatori, la història hi és per descobrir futures vocacions d'historiador o, al contrari, per fer bons ciutadans, és a dir, bons patriotes?

2. La història com a ciència i el paper social de la història

La història, una ciència

Sóc del parer que cal començar a desfer malentesos distingint el que és la història entesa com a disciplina científica, com a producció de coneixement científic, del que és la història en el seu paper social, que, per legítim que sigui, és d'una altra naturalesa. La història com a pràctica científica es justifica per la seva naturalesa crítica. Vull dir que és un coneixement rigorós, fonamentat en

documents —en el sentit fort de la paraula— que remetent a fets; per tant, és un coneixement de referències empíriques, però obert a la interpretació d'aquests fets, per tal de donar-los sentit. Tota dada empírica, sigui quina sigui la ciència de què parlem, necessita un marc teòric interpretatiu perquè, primer, pugui ser considerada com a tal dada i, després, per atorgar-li un determinat valor i sentit de caràcter hipotètic. La història, com qualsevol altra ciència —no només qualsevol ciència social, sinó com qualsevol altra ciència natural—, certament pot aconseguir diferents graus d'objectivitat en funció de si és més o menys especulativa; de si és poc o molt descriptiva; de si s'arrisca a la innovació o és interpretativament conservadora; de si és més erudita, si s'orienta al treball universitari, o si té un caràcter divulgador quan es vol donar a conèixer a públics més amplis. Per tant, com qualsevol altre coneixement científic, la història ha de mantenir la tensió entre el seu necessari caràcter hipotètic i revisable i la voluntat d'aconseguir el màxim grau d'objectivitat. Una objectivitat que no s'ha d'entendre, de cap manera, com l'establiment d'una veritat definitiva. Els historiadors, els sociòlegs i els filòsofs de la ciència s'han fet tips de dir que la ciència no ocupa el lloc de les veritats religioses d'abans, sinó el terreny sempre provisional d'un coneixement que avança no pas per acumulació de certes sinó per falsació d'hipòtesis anteriors. Encara que cal admetre que, en general, fins i tot en el món escolar, encara és hegemònica una concepció decimonònica de la ciència, entesa com a coneixement positiu —en el sentit filosòfic i no moral del terme, o sigui, com a veritat.

El rigor en la història, doncs, no està renyit amb la flexibilitat ni amb l'obertura a la interpretació, ni amb el risc d'atrevir-se a l'especulació, estratègies necessàries per avançar sempre que es reconegui el caràcter provisional d'allò que s'afirma. L'historiador, com qualsevol científic, està sempre sotmès al *risc* de trobar nous documents i noves dades que invalidin teories prèvies. D'altra banda, l'erudició tampoc no pot evitar els esbiaixaments interpretatius, perquè, fins i tot quan es fan meres descripcions, la tria d'allò que es considera un document rellevant o no ja representa una certa elecció discutible. Per això, en història, l'aparença de rigor per una referència exclusiva als fets no garanteix més objectivitat de la que puguin tenir treballs de caràcter més interpretatiu sempre que la honestedat del investigador mostri quin és el punt de vista des del qual especula. Això ho coneixem prou bé els sociòlegs, que sabem que és més fàcil mentir amb resultats estadístics, aparentment exactes, que no pas amb teories ben argumentades.

La història, un instrument social i polític

Però, com deia, cal distingir la història científica del paper social de la història. O de la història útil socialment. Ja he recordat al principi que la història es

popularitza com a instrument decisiu en la construcció de la comunitat nacional. La història ha estat socialment utilitzada com a història nacional, escrita des del poder. I és que tota comunitat necessita disposar d'un imaginari sobre el passat i sobre el futur i, fins ara, això havia anat a càrrec de la història. És clar, no pas d'una història crítica, sinó d'una història mitificada. Les comunitats polítiques necessiten representar-se el passat, atribuir-li sentit, i imaginar el futur, i pensar que aquest futur també té un sentit en continuïtat amb el passat. Totes les societats necessiten mites, entesos no pas com a falsedats, sinó com els relats simbòlics que fan referència a les grans *veritats* constitutives de la comunitat. I, en la nostra societat, la història, sotmesa a un procés d'apropiació social i política, ha proporcionat les bases de la majoria de mites comunitaris en què s'ha basat per avançar.

El catalans, de manera precària a causa de la manca dels instruments habituals de les nacions per sobreviure, també han anat construint els seus propis mites de base històrica. Des dels que inventaven un gloriós passat medieval per reconstruir, durant la Renaixença, un ideal nacional, fins al mite del *pactisme* català, una altra manera d'explicar-nos a nosaltres mateixos en circumstàncies menys optimistes. I, aneu a saber, potser ja és hora de tornar a *inventar* nous mites constitutius, com el que ens expliqui com a nació d'immigrants, especialment útil per exorcitzar els temors del nostre temps. En definitiva, cal recordar que totes les comunitats s'integren a través de relats, de narracions compartides. I la història, en la seva dimensió social, ha estat la base de tota mena de relats fundadors de la comunitat. Quan els francesos, a les seves colònies africanes, feien estudiar als nens i nenes allò d'«els nostres avantpassats els gals», com escriu Edgar Morin a *Tenir el cap clar* (2001), «no s'hi ha de veure només l'estupidesa», sinó que «amb l'afrancesament, els nens reben uns bons avantpassats, que els parlen alhora de llibertat i d'integració, és a dir, del seu futur com a ciutadans francesos».

La qüestió que es planteja és certament rellevant, i mostra que una història acadèmica i crítica, tota sola, no podria donar resposta a les necessitats socials i polítiques de què parlem. Posem per cas, quina és la *història* d'un ciutadà de Terrassa com jo mateix, amb un avi terrassenc i un avi andalús (i deixo estar les àvies per no complicar-ho més)? No és cert que un objectivisme que m'obligués a acceptar una identitat mixta multicultural podria acabar esdevenint ideològicament racista? És que no tinc dret, com a terrassenc —igual que el meu avi andalús— a fer meva només la història d'aquesta ciutat, que ja inclou la dels seus immigrants, i a renunciar a la part d'història andalusa que em correspondria pels lligams de sang? I és que, quan es parla de la constitució de la comunitat política, no en tenim prou amb la història crítica i científica. Fins

al punt que, si bé en algunes circumstàncies pot ser certa l'afirmació que diu que qui perd els orígens perd identitat, no ho és menys que, sovint, només perdent —o oblidant— els orígens pots guanyar identitat i reconeixement.

De fet, quan parlem de la història com a relat social, en el relat fundador de la comunitat hi entra en joc la memòria. Rememorem, commemorem, fem memòria. I la memòria no es fa només acumulant coneixements precisos sobre el passat, sinó que la memòria és una mescla de records i d'oblits. No hi ha memòria sense oblit, i la mera cronologia no fa una memòria amb sentit. Hi ha qui sosté, com E. Renan, que tota comunitat es construeix sobre alguna mena de tabú, és a dir, de record prohibit sobre els seus propis orígens. No és ara el moment de discutir-ho. Però, en qualsevol cas, sí que aquesta memòria col·lectiva, aquest relat sobre el passat, en definitiva aquest ús social de la història, va més enllà de l'ús pròpiament científic, en la mesura que porta implícita una certa necessitat de *redempció* del passat.

Nietzsche deia que es necessita més coratge per oblidar que no pas per recordar. I un home pietós exclamava: «Dono gràcies a Déu que m'hagi donat la capacitat per oblidar». Perquè haver de viure sense poder oblidar seria, probablement, una tortura impossible de suportar. I no estic parlant d'idees abstractes, no. Penso, per exemple, en països com Sudàfrica, on només podien trobar la pau si eren capaços no pas de reprimir el record del passat, sinó precisament de, recordant públicament el passat, ser capaços de redimir i oblidar-lo en una nova memòria col·lectiva i integradora. Els tribunals que presidia el bisbe Desmond Tutu feien precisament això. I és el que no vam fer al nostre país, on la Transició va tirar terra sobre el que havia passat. O bé estic parlant de com caldrà pensar el futur en pau que voldriem pel País Basc, i que necessitarà construir una memòria sobre una història que no podrà ser, només, història científica i cronologia exacta de records.

Com he dit fa un moment, la nostra transició a la democràcia no es va saber fer sobre una nova memòria, sobre un procés de redempció del passat, sinó que es va fer sobre la repressió del record. Es va fer una transició sense memòria. Tant sense memòria, que es va produir un buit immens, que permet que puguin passar coses tan ridícules com la que va passar el mes de novembre del 2000, quan per recordar els vint-i-cinc anys de la mort del dictador, alguns ho van convertir en vint-i-cinc anys de monarquia redemptora. Sense adonar-se'n, recordaven la legitimitat franquista de la monarquia, ja que la seva legitimitat democràtica no l'havia aconseguit fins a l'aprovació de la Constitució.

Final

Vull acabar amb una darrera consideració sobre el tema que ens ha reunit aquí. Crec que vivim en un moment de crisi del paper de la història com a relat social. Tot el que he dit que la història havia fet fins ara com a instrument social i polític, en aquests moments està en discussió. Vull dir, per entendre'ns, que per molt que un govern manipuli els continguts dels textos escolars o hi intervingui, per a bé i per a mal, ara això ja no els serveix de gran cosa. Perquè en aquests moments, la història que s'explica a l'escola ja és una història terriblement irrellevant i insignificant per als qui l'aprenen. Es va passar de fer educació nacionalcatòlica a través de la història a fer crítica social de la burgesia i del capitalisme, i possiblement, això encara ha accelerat més el seu declivi. És difícil saber quina història s'ha d'explicar a l'escola, i decidir si s'ha de limitar a ser una història crítica o una història cívica, és a dir, amb funcions socials i polítiques. Però, sigui quina sigui la resposta, avui aquest paper que havia tingut la història a l'hora de construir relats socials ha anat passant a mans dels mitjans de comunicació de massa i de les indústries de la cultura. Avui dia és més important fer cinema, des del punt de vista de la capacitat de construcció de relats mítics, o fins i tot fer parcs temàtics, que no pas explicar història a l'escola. I que consti que no dic si m'agrada o no que sigui així, només dic que, de fet, la història ens l'escriuen des dels estudis de Hollywood.

Observem el cas dels Estats Units, que s'han explicat a ells mateixos a través del cinema. Primer les pel·lícules del *Far West*, després les pel·lícules del Vietnam, després les pel·lícules sobre el seu sistema polític i els seus presidents. O pel·lícules del tipus de *Forrest Gump*. Són històries en què s'expliquen a ells mateixos i que també es converteixen en la nostra pròpia història. Com allò d'«els nostres avantpassats els gals», ara la *nostra* història, la que sabem, ja és més la nord-americana que la del nostre territori polític. I, per parlar d'aquí, el mateix passa amb el cinema de l'Almodóvar o, si se'm permet una exageració, amb qualsevol dels programes de varietats d'aquests que fa Televisió Espanyola, en els quals hi ha més construcció de relat comunitari políticossal que en tota la programació escolar d'Història al Batxillerat.

La història ja no té, doncs, el paper que tradicionalment havia tingut. Però, des del meu punt de vista, seria una llàstima que amb aquesta crisi de funció social la història quedés reclosa a l'àmbit estrictament acadèmic. El meu desig seria que la història retrobés, en l'espai que fos possible, aquella vella tensió entre la seva pràctica científica i la seva funció social a l'hora d'explicar els fonaments de la comunitat. I en posaré un cas en el qual crec que això seria urgent d'aconseguir. Em refereixo a la necessitat que tenim d'explicar-nos la qüestió de la immigració, de la passada i de la present. Certament, caldria tenir

una bona història crítica de la immigració, però també bons relats literaris i cinematogràfics, que contribuïssin a construir una bona memòria dels catalans com a país acollidor d'immigrants.

La meva opinió, en definitiva, és que seria convenient que no es trenqués la tensió dialèctica entre el treball científic de l'historiador i l'apropiació social de la història. Convindria que els historiadors professionals, sense renunciar a l'exigència crítica del seu treball, comprenguessin la necessitat d'un ús social de la història, i contribuïssin com a ciutadans a construir un sentit social i donar una orientació política a través de la història. Si es trenqués la tensió entre una cosa i l'altra, la història acadèmica cauria en la irrellevància, i l'ús social quedaria a mans de la mera propaganda i la manipulació.